

1. 'A medievalist at heart.' C.S. Lewis als literatuurhistoricus¹

Tom Hage

Inleiding

De herdenking van het vijftigste sterfjaar van C.S. Lewis heeft – met name in christelijke kring – tot een golf van publiciteit geleid, zoals een nieuwe biografie door Alister McGrath. Op 23 november, Lewis' sterfdag, werd de Nederlandse vertaling gepresenteerd.² Daarin typeert McGrath hem trefzeker als 'een onwillige profeet' en als 'een excentriek genie'. Immers, Lewis zelf heeft zijn hardnekkige verzet dat voorafging aan zijn erkenning van God en de periode voordat hij als apologet de stap tot 'profiteer', tot een publiek erkennen zette, uitvoerig beschreven in zijn autobiografische *Surprised by Joy*. Een zekere excentriciteit kan Lewis evenmin ontzegd worden. Een excentriciteit die niet zozeer in zijn levensstijl zat, maar eerder daarin dat hij in het academische milieu waartoe hij behoorde zich vooral profileerde als apologet en veelgelezen auteur van fictionele romans en kinderboeken. En als een geleerde die in denken en opvattingen een vertegenwoordiger was

1. Deze tekst is een verkorte versie van mijn lezing, eerder verschenen in *Wapenveld* 64/1 (2014), p. 12-16.

2. A. McGrath, *C.S. Lewis. Excentriek genie, onwillige profeet*, Heerenveen 2013.

van een premoderne wereld. Geniaal was hij door die combinatie van productiviteit en creativiteit met gezaghebbende wetenschappelijke publicaties. Hoewel Lewis' bekendheid vooral berust op dat deel van zijn oeuvre dat hij bestemde voor het grote publiek – zoals *The Problem of Pain* en *The Chronicles of Narnia* – lagen deze bezigheden naast of buiten het terrein waarmee hij zich decennialang beroepsmatig bezig heeft gehouden, te weten de geschiedenis van de Engelse letterkunde van de middeleeuwen en de renaissance. Wetenschappelijk onderzoek nam elke week het grootste deel van zijn tijd in beslag, volgens een vast patroon dat hij in Oxford als fellow aan het Magdalen College 28 jaar volgde en vervolgens negen jaar, tot aan 1963, het jaar van zijn overlijden, als de eerste hoogleraar Engelse letterkunde van de middeleeuwen en renaissance aan de universiteit van Cambridge. Lewis was dus in de eerste plaats wetenschapper. 'Van beroep ben ik voornamelijk mediëvist', schreef hij in 1935.³ En de titel van de inaugurele rede van Lewis' opvolger in Cambridge, Jack Bennett, 'The Humane medievalist' (1964), was in wezen een hommage aan zijn voorganger.⁴ Het was Lewis die door zijn publicaties als literatuurhistoricus de aandacht voor de middeleeuwen als een 'forgotten era' heeft gestimuleerd.⁵ Daarom

3. Ibidem, p. 213.

4. W. Hooper, *C.S. Lewis. A Companion and Guide*, Londen 2005, p. 626-629.

5. G.M. Anderson, 'A Most Potent Rhetoric: C.S. Lewis, Congenital Rhetorician', in: B.L. Edwards (ed.), *C.S. Lewis, Life, Works, and Legacy*, Vol. 4, Londen 2007, p. 195-229, p. 198.

lijkt mij de aanvullende typering van Lewis, zoals ik hierna verder uitwerk, als ‘a medievalist at heart’, terecht.

Verbeeldingskracht

Die ontwikkeling tot een ‘medievalist at heart’ verliep langs de lijn van een intuïtieve affiniteit. Enerzijds is Lewis de scherpe analyticus met een rationele benadering, anderzijds beschikte hij over een grote verbeeldingskracht en was hij al van jongs af aan vatbaar voor indrukken die hem bewust maakten van een diepere laag achter de werkelijkheid. Daarin lijkt hij op de bekende historicus Johan Huizinga die in *Mijn weg tot de historie* een soortgelijke ontvankelijkheid beschrijft en vertelt hoe tijdens zijn wandelingen ‘zijn geest zweefde maar zoowat buiten de grenzen van het dagelijksch bestaan in een soort van aetherische genieting’.⁶ Lewis zelf benoemt zulke ervaringen als ‘Sehnsucht’, ‘verlangen’ of elders als ‘joy’, vreugde.⁷ In *Surprised by Joy* heeft hij het daar meerdere malen over, zoals in het gedeelte over zijn privéleraar Kirkpatrick die hij beschrijft als een bijna ‘zuiver logisch wezen’. Die kant fascineerde hem ook, zozeer zelfs dat hij moest oppassen, zo zegt hij zelf, voor het gevaar van overmatige scherpzinnigheid terwijl

6. ‘Mijn weg tot de historie’, in: J. Huizinga, *Verzamelde werken*, dl. 1, Haarlem 1948, p. 11-42, p. 19.

7. C.S. Lewis, *Verrast door Vreugde*, (vertaald door A. Smilde), Franeker 1998, p. 12, 19.

zijn hart juist evenzeer uitging naar gesprekken ‘bijna volkomen vanuit de verbeelding’.⁸ Zijn niet-rationele kant voedde Lewis met behulp van literatuur en wat hem daarin raakte geeft de richting aan waarin zijn verbeelding zich bewoog of waardoor deze werd aangesproken. Dat was bijvoorbeeld de muziek van Richard Wagner en de Oudgermaanse sagen die de thema’s van Wagners opera’s vormen, zoals de *Ring des Nibelungen*, *Lohengrin* en *Parsifal*, maar ook de Noorse en de Keltische mythologie. En last but not least auteurs als William Morris, een van de grondleggers van het fantasy-genre met verhalen die zich afspelen in een verzonnen, middeleeuws aandoende wereld of George MacDonald van wie Lewis zegt dat door een van diens boeken ‘zijn verbeeldingskracht werd gedoopt’.⁹

Het negentiende-eeuwse (literaire) geromantiseerde beeld van de middeleeuwen vond dus een voedingsbodem in Lewis’ ontvankelijkheid voor ‘imagination’. Daarnaast was deze wending naar de middeleeuwen als wetenschapper ook een gevolg van zijn studieverloop. Na de voltooiing van zijn opleiding in de *literae humaniores* – de klassieke talen en cultuur – in Oxford, koos hij, om de kans op een aanstelling als fellow te vergroten, Engelse taal- en letterkunde als tweede studie. Een studie die hij binnen één jaar, in 1923, met lof afrondde. Het verschafte hem de

8. Ibidem, p. 114, 115.

9. Ibidem, p. 147-149. Het betreft George MacDonald, *Phantastes*, 1858. Nederlandse vertaling: *Droomwereld*, Den Haag 1974.

toegang tot het 'echte' academische leven dat voor hem begon in juni 1925 toen hij, 27 jaar oud, benoemd werd tot fellow en tutor aan het Magdalen College te Oxford met als vak- en doceergebied de Engelse literatuur.

Impuls aan de mediëvistiek

Zijn opleiding verschafte Lewis de intellectuele bagage en wetenschappelijke vorming die de basis vormen van vrijwel al zijn publicaties op wetenschappelijk of apologetisch terrein en over welk beschouwend thema dan ook. Iedereen die iets van hem leest, herkent dat steeds aanwezige 'keen and critical intellect'. Lewis' kennis van de klassieke literatuur in combinatie met de Engelse letterkunde was ook richtinggevend voor zijn onderzoek, doordat hij in kaart bracht hoe tal van teksten uit de middeleeuwen en renaissance hun betekenis ontleenden aan een klassiek residu en aantoonde hoezeer literaire teksten in de volkstaal schatplichtig waren aan de klassieke oudheid. Teksten van bijvoorbeeld Chaucer, Milton (*Paradise Lost*) en Dante (*Divina Comedia*). Deze innovatieve benadering betekende een impuls aan de mediëvistiek waarin de bestudering van de volkstalige literatuur gerelateerd werd aan het 'Nachleben' van de klassieke traditie. Die toen relatief uitzonderlijke verbinding van twee disciplines heeft ook invloed gehad op bijvoorbeeld de medio-neerlandistiek zoals beoefend in Utrecht door mijn

leermeester Wim Gerritsen, die in veel van zijn publicaties in die lijn heeft gewerkt.

De twee meest bekende studies waarin Lewis als literatuurhistoricus het voorgaande in praktijk brengt, zijn *The Allegory of Love* uit 1936 en *The Discarded Image* dat in 1964 postuum verscheen. Daarvan is de eerste onmiskenbaar zijn 'greatest piece of scholarship'.¹⁰ Beide zijn belangwekkend, inhoudelijk allereerst, maar ook omdat daarin Lewis als persoon zichtbaar wordt. Want *The Allegory of Love* is een toegang tot Lewis zelf, zoals *The Discarded Image* dat is tot zijn wereldbeeld.

Ontdekking van de 'binnenwereld'

In *The Allegory of Love* onderzoekt Lewis, kort samengevat, het ontstaan en de doorwerking van de literaire traditie van de 'hoofse liefde' enerzijds en de literaire vormgeving daarvan anderzijds in de allegorie, waarin personificaties worden gebruikt om abstracte begrippen, zoals (on)deugden te beschrijven. De conceptie van de liefde die in de elfde eeuw ontstond, de romantische, gepassioneerde liefde, is volgens Lewis een 'real change in human sentiment', vergelijkbaar met de ontdekking van het individu tijdens de renaissance. Het andere element, de allegorie, heeft een lange traditie die Lewis volgt tot in de klassieke oudheid en die door Chrétien de

10. S. Yandell, 'The Allegory of Love and The Discarded Image: C.S. Lewis as Medievalist', in: B.L. Edwards (ed.), *C.S. Lewis*, Vol. 4, p. 117-143, p. 118.

Troyes (ca. 1150) als een van de eersten op de hoofse liefde wordt toegepast. Lewis traceert de verdere ontwikkeling van dit thema in een reeks van teksten – waarbij de dertiende-eeuwse *Roman de la Rose* van Guillaume de Lorris en Jean de Meung een zwaartepunt vormt.

Centraal in deze roman staat de ommuurde ‘tuin der minne’ die de hoofdpersoon betreedt en de moeilijke tocht naar de roos, het symbool van de liefde. Zowel de moeilijkheden als de krachten die hem helpen worden allegorisch voorgesteld in de vorm van personificaties zoals ‘goed onthaal’, ‘gevaar’, ‘jaloerie’, ‘schaamte’, ‘kuisheid’ et cetera. Wat Lewis blootlegt – en zo ‘de *Roman de la Rose* uit de coulissen van de wereldliteratuur haalt’ – is ‘hoe het werk in de eigen tijd een grootse sprong waagde van de roman als een vertelling over acties naar een bespiegeling over emoties’.¹¹ Hier wordt door Lewis het cultuurhistorische moment vastgelegd van de ontdekking van de ‘binnenwereld’ die onderwerp van reflectie wordt en getoond hoe de allegorie van de tuin de uitdrukking is van de universele zoektocht naar ‘de andere wereld’, ‘niet van de religie maar van de verbeelding, het land van verlangen, het aards paradijs’.¹² En ten slotte, dat hier een sleutelmoment ligt in de ‘history of imagination’ in die zin dat hier literatuur bewust gehanteerd wordt als middel om

11. F. van Oostrom, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, Den Haag 2013, p. 347.

12. C.S. Lewis, *The Allegory of Love*, New York 1958, p. 75.

naast de 'actual world' en de 'world of religion' 'a third world' te beschrijven, namelijk de wereld van de verbeelding, de fictionele wereld.¹³ In *The Allegory of Love* wordt zichtbaar wat Lewis ten diepste fascineerde, namelijk het achterhalen van een mentaliteit, van een denkwereld, van de wereld van de verbeelding. Hier komt opnieuw zijn verwantschap met Huizinga naar voren die zich in zijn befaamde *Herfstij der Middeleeuwen* uit 1919 ook richtte op 'levens- en gedachtenvormen' en eveneens de hoofse liefde vanuit hetzelfde perspectief beschrijft. Ook *The Allegory of Love* is een proeve van cultuur- of mentaliteitsgeschiedenis waarin Lewis' zoektocht naar de oorsprong van een 'state of mind' in de westerse literaire traditie een weerspiegeling is van wat kenmerkend was voor zijn eigen ervaringswereld.

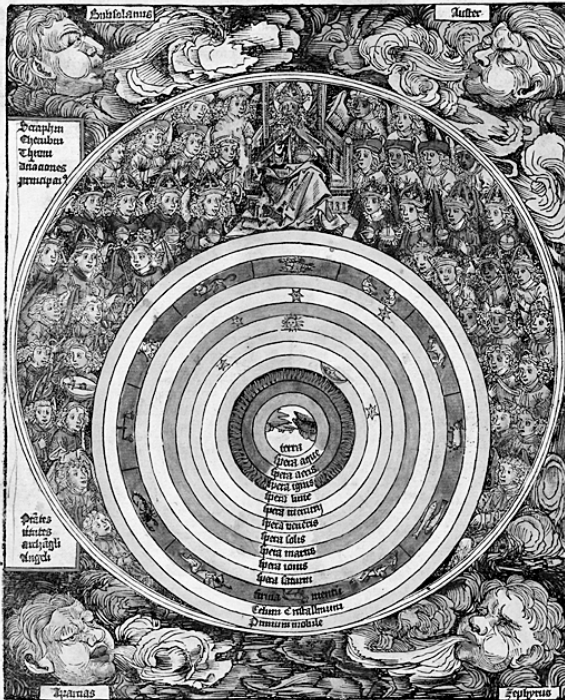
'A single, complex, harmonious mental Model of the Universe'

The Discarded Image, dat postuum verscheen, is een studie die geleidelijk gegroeid is tijdens Lewis' jarenlange onderwijs en waarin hij een minutieuze (re-)constructie biedt van het premoderne wereldbeeld ('image') dat het achterdoek vormt van al die teksten waarmee hij zich als literatuurhistoricus heeft beziggehouden. Deze synthese van klassieke, heidense teksten met de christelijke traditie tot 'a single,

13. Ibidem, p. 82

De sanctificatione septime diei

Confirmato igitur mundo: per fabricam diuine foretate sex dierum. Creati em̄ dispositi ⁊ ornati tandem p̄fecti sunt celi ⁊ terra. Compleuit de' gl'iosus opus suū: ⁊ requieuit die septimo ab operib' manuum suarū: post q̄ cunctum mundū: ⁊ omnia que in eo sunt creauerūt quasi operando lassus: sed nouam creaturam facere cessauit: cuius materia vel similitudo non precefferit. Opus enim propagandi nonis operari non cesauit. Et domus eodem diei benedixit: ⁊ sanctificauit illū: uocauitq; ipsum Sabatū quod nomen hebraice lingua requiem significat. Et q̄ in ipso cessauerat ab omni opere qd̄ parauerat. Chri ⁊ Iudei eo die a laboribus proprijs vacare dignoscuntur. Quem ⁊ ante leges certe gentes celebrem obseruarunt. Namq; ad calcem ventum est operum diuinorum. Illum ergo timeamus: amemus: ⁊ reuerentur. In quo sunt omnia siue uisibilia siue inuisibilia. Et a domino celi: domino honor: omnū. Et data omnis potestas in celo ⁊ in terra. Et presenna bona: quatenus bona sint. Et uera. n̄ eterne uite felicitatem queramus.

Het middeleeuwse wereldbeeld zoals afgebeeld in de Wereldkroniek van Hartmann Schedel uit 1493.

complex, harmonious mental Model of the Universe'¹⁴ is een intellectuele prestatie van de middeleeuwse geest die Lewis bewonderde. Hij neemt ook het bijna onuitroeibare beeld weg van de primitieve, naïeve middeleeuwer die geloofde in een platte aarde en de idee dat het 'echte denken' en de 'echte wetenschap' pas na de middeleeuwen begon.¹⁵ Daarnaast brengt hij in enkele prachtige zinnen onder woorden hoe de middeleeuwer zelf zijn geocentrische wereldbeeld ervoer: de aarde in vergelijking met de ander planeten als een nietig stipje aan de buitenkant van het heelal, de mens als schepsel in de marge. Hij bevond zich 'onderaan een ladder met uitzicht op het heiligdom vol van het licht van Gods heerlijkheid', een beeld dat hij reliëf geeft door het te contrasteren met de beleving van het moderne wereldbeeld waar 'de mens op de bovenste trede van een ladder staat met een duistere afgrond aan zijn voeten'.¹⁶ Lewis zegt onomwonden dat dit model, overweldigend door zijn grootheid, harmonie en orde hem net zoveel 'delight', vreugde geeft als het de tijdgenoten ooit moet hebben gegeven. Die bewondering gold niet alleen het intellectuele gehalte, maar de herkenning van dit wereldbeeld als uitdrukking van een goddelijke orde die appelleerde aan zijn eigen wereldbeeld. De literatuur van de middel-

14. C.S. Lewis, *The Discarded Image. An Introduction to Medieval and Renaissance Literature*, Cambridge 1964, p. 11.

15. *Ibidem*, p. 99, 142.

16. *Ibidem*, p. 74.

Schema huius præmissæ diuisionis Sphærarum.

Weergave van de hemelsferen in Aristoteles' model voor de kosmos. Uit Petrus Apianus' *Cosmographia*, 1539.

eeuwen – en die denkwereld – weerspiegelde iets wat de moderniteit was kwijtgeraakt, namelijk een zingevende orde die Lewis zelf jarenlang zo hartstochtelijk zocht en die hij uiteindelijk ook vond.

Dit wereldbeeld is echter 'discarded', afgedankt. Lewis beseft dat uiteraard, maar daar staat wel tegenover dat hij als goed historicus dit wereldbeeld de plaats geeft die het toekomst door het modern-

wetenschappelijke model als een model te kwalificeren dat ook zijn beperkingen heeft en dat evenmin een replica van de werkelijkheid is. 'Elk model is een serieuze poging om alle verschijnselen die in een gegeven periode bekend zijn daarin op te nemen en slaagt daar ook tot op zekere hoogte in.' Elk model ondergaat de invloed van de heersende opvattingen en daarom stelt Lewis terecht dat de verschuiving van het wereldbeeld niet per definitie een vooruitgang van dwaling naar 'waarheid' is en dat men 'elk model moet respecteren en geen enkel verafgoden'.¹⁷

The Great Divide

Het voorgaande rechtvaardigt Lewis een 'medievalist at heart' te noemen. Die wereld was ook ten dele zijn wereld.¹⁸ Dat blijkt ook uit zijn inaugurele rede 'De descriptione temporum' die hij in 1953 na zijn aanstelling als professor in Cambridge onder grote belangstelling uitsprak. Lewis' affiniteit met de middeleeuwen heeft als keerzijde een duidelijke distantie ten opzichte van zijn eigen tijd. In die rede, die als

17. Ibidem, p. 222.

18. Dat beeld deelde hij met een andere beroemde Engelse mediëvist, R.W. Southern, die sinds 1937 geschiedenis doceerde aan het Bailliol College in Oxford: 'One of the greatest achievements of the Middle Ages was the detailed development of this idea of a universal human society as an integral part of a divinely ordered universe in time and eternity, in nature and supernature, in practical politics and in the world of spiritual essences', *Western Society and the Church in the Middle Ages*, Londen 1975, *The Pelican History of the Church*, Vol. 2, p. 22.

thema de periodisering van de geschiedenis heeft – later ook uitgesproken onder de titel ‘The Great Divide’ – is volgens hem de ingrijpendste breuklijn in de westerse cultuur niet die tussen middeleeuwen en renaissance. Deze cesuur beschouwt hij als een verzinsel dat is ontstaan uit de propaganda van de humanisten. De ingrijpendste cesuur ligt volgens hem op de grens van de achttiende en de negentiende eeuw, met als symptomen de schreeuwerige democratie, de poëzie los van de menselijke ervaring, de ontkerstening, de komst van de machines die verandering en voorlopigheid van alle dingen als een vanzelfsprekendheid aan ons voorhoudt. Het verdwijnen van deze premoderne wereld, die een breuk was in een eeuwenlange traditie die de zijne was, maakte hem, zoals hij zelf zegt, tot een dinosaurus – dus tot iemand die stamt uit een andere wereld en die zich in het heden voelt als een ‘inboorling’, als een Oude Westerling. Zijn teleurstelling over deze ontwikkeling had hij overigens tien jaar eerder al verwoord in een drietal lezingen die onder de titel *De afschaffing van de mens* zijn uitgegeven. In dit negatieve cultuurbeeld zijn dezelfde tonen hoorbaar als in Huizinga’s *In de schaduw van morgen. Een diagnose van het geestelijk lijden van onze tijd* uit 1935.

Made for another world

Juist de ervaring van deze afbraak van de klassiek-christelijke traditie als fundament van de westerse

cultuur is wel aangevoerd als het motief voor Lewis om zijn eigen tijd te ontvluchten en zich terug te trekken in de geïdealiseerde wereld van de christelijke middeleeuwen.¹⁹ In die wending zou hij overeenstemmen met contemporaine schrijvers als T.S. Eliot, E. Waugh en J.R.R. Tolkien. Hoewel dit zeker heeft meegespeeld, schiet een dergelijke verklaring van Lewis' uiteindelijke positiekeuze mijns inziens tekort. Lewis heeft altijd al – vanaf zijn vroegste jeugd zijn daarvoor aanwijzingen – een innerlijke hang gehad en gezocht naar een 'andere wereld', naar een wereld die wezenlijk anders was dan de kilte wereld van de moderniteit. Hij heeft dit prachtig verwoord in *Mere Christianity*: 'Creations are not born with desires unless satisfaction for those desires exists. (...) If I find in myself a desire which no experience in this world can satisfy, the most probable explanation is that I was made for another world.'²⁰ Anderzijds heeft hij hardnekkig getracht het immanente wereldbeeld te aanvaarden. In *Surprised by Joy* beschrijft hij hoe hij tijdens zijn studie druk bezig was om zich een intellectueel 'Nieuw Gezicht' aan te meten – het realisme, de aanvaarding dat het universum nu eenmaal zo was – en het is langs rationele weg dat dit model van de werkelijkheid voor hem onbevredigend was. Hij ontdekte wat hij noemt 'het

19. N.F. Cantor, *Inventing the Middle Ages. The Lives, Works and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century*, New York 1991, p. 205-233, p. 209-210; zie ook: Peter Raedts, *De ontdekking van de Middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie*, Amsterdam 2011.

20. C.S. Lewis, *Mere Christianity*, San Francisco 2001, p. 136-137.

chronologisch snobisme', de min of meer vanzelfsprekende, maar weinig onderbouwde veronderstelling dat het weten van de eigen tijd hoger staat dan de antwoorden uit het verleden. Zijn ontdekking dat – om in de termen van wereldbeelden te blijven – 'het universum geen betekenisloze dans van atomen is', maar dat er een 'wereld achter of rondom de materiële wereld is', 'dat het hele universum in laatste instantie geestelijk is', betekende ook dat hij voor dat 'discarded image' nadrukkelijk aandacht opeiste, omdat hij daarin een essentie aantrof die voor hem waarheid en antwoord was.

Lewis was een geleerde van uitzonderlijk gehalte. Cantor heeft hem niet ten onrechte geschaard onder de grote mediëvisten van de twintigste eeuw. Maar wat zijn wetenschappelijk werk echt uitzonderlijk maakt is de verbinding van zijn 'binnenwereld' met zijn wereldbeeld. Juist die verbinding 'at heart' geeft aan zijn literatuurhistorische publicaties een toegevoegde waarde die velen nog steeds aanspreekt en inspireert, zeker diegenen die de bodem van de werkelijkheid elders situeren dan in het universum van de zintuiglijke waarneming.